

10. Неіснуючі об'єкти. Автор вирішив включити до енциклопедії і неіснуючі об'єкти (зниклі поселення, будинки, церкви тощо), які свідчать про історію краю і не повинні зникнути з людської пам'яті.

11. Районні з'їзди, олімпіади, конференції. Переважна більшість з них представлена у виданні, незважаючи на ідеологічний аспект. Автор намагався відобразити історію такою, якою вона була.

12. Політичні діячі, антирадянські повстання, правозахисники. Земляки вперше з енциклопедії дізналися про антирадянські повстання та їх керівників, правозахисників, опозиціонерів, про репресії 1930–1950-х рр. та їх наслідки.

13. Голодомори. Усі три голодомори, які пройшли Валківщиною, відображені в енциклопедії. І хоча точних архівних відомостей про них досі ще немає, однак загальна картина цього явища відображена.

14. Репресоване селянство. Представлені в книзі біографічні відомості про заможних селян, які були розкуркулені, вислані за межі краю, загинули на Соловках чи Сибіру.

15. Поміщики, купці, підприємці. Зібрати матеріал про них було найважче, але чимало все ж таки зібрано, висвітлено та показано їхню позитивну роль у заснуванні шкіл, підприємств.

16. Відкриття. В енциклопедії є деякі відкриття. Наприклад, досі було відомо, що всі 28 героїв-панфіловців героїчно загинули. Однак виявилось, що один з них — Іван Добробабін (уродженець краю) чудом врятувався, але пізніше був репресований, відбув заслання, все життя добивався реабілітації, але так і помер, не будучи реабілітованим.

Звісно, про всі особливості не скажеш, але вони наявні у «Валківській енциклопедії». Очевидно, це й різнить регіональну енциклопедію від сучасних енциклопедичних видань.

УДК 655.254.22

Л. О. Івасенко

Українська академія друкарства

СУЧАСНА МОНОГРАФІЯ З ГУМАНІТАРНИХ НАУК: РЕДАКТОРСЬКИЙ ПОГЛЯД НА АВТОРСЬКИЙ ТЕКСТ

Аналізуються наукові видання, зокрема, дисертація та монографія. Подається статистика захисту дисертаційних праць. Наголошується на недоліках щодо стилю викладу, якості змісту та оформлення і пропонуються шляхи їх виправлення.

Scientific editions, in particular, dissertation and monograph, are analysed. Statistics are given to defence of dissertation labours. It is marked on failing in relation to style of exposition, quality of maintenance and registration and the ways of their correction are offered.

Загальновідомо, що гуманітарні науки — це галузь знання, що стосується людини та її культури, звернена до людської особистості, її прав та інтересів. Гуманітарні науки (а саме історія, філологія, педагогіка) синтезують у собі

дані всіх суспільних наук про людину з метою формування особистості. Попри скрутне становище вітчизняної науки, статистика захисту дисертаційних праць у гуманітарній галузі свідчить про те, що активність інтелектуальної діяльності українських науковців-гуманітаріїв залишається доволі високою. Так, у царині педагогіки протягом 1997–2006 рр. було захищено 213 докторських дисертацій, з філологічних наук — 212, з історичних — 197. Без сумніву, така велика кількість захищених докторських дисертацій свідчить про популярність гуманітарних наук у сфері розроблення нових концепцій або дослідження історичного досвіду.

Цікаво, що від 1998 р. у педагогіці відбувався спад дисертаційних досліджень, що тривав практично до 2004 р. (у 1997 р. було захищено 30 докторських дисертацій з педагогічних наук, у 1998-му — вже 18, у 1999-му — 21, у 2000-му — 15, у 2001-му — 17, у 2002-му — лише 10, у 2003-му — 12), а вже у 2004 р. — 24 дисертації, рівно вдвічі більше порівняно з попереднім роком. В останні роки спостерігається феномальне зростання захисту дисертацій з педагогіки, кількість яких навіть перевищила «врожайний» 1997 р.: у 2005 р. було захищено 37 докторських дисертацій з педагогіки, а у 2006-му — 29. Безперечно, це пов'язано з реформою освіти, внаслідок якої зростає інтерес науковців до проблем педагогіки.

Майже таку ж картину спостерігаємо із дисертаціями з історичних наук, де з того ж таки 1998 р. відбулося зменшення кількості підготовлених досліджень (у 1997 р. було захищено 13 докторських дисертацій, у 1998-му — лише 7, у 1999-му (несподіваний стрибок!) — 23, у 2000-му — 19, у 2001-му — 16, у 2002-му — 15, у 2003-му — 16), у 2004–2006 рр. — різке збільшення майже вдвічі (відповідно, у 2004 р. захищено 25 докторських дисертацій, у 2005-му — 26), а у 2006 р. було захищено 37 (!) докторських дисертацій з історичних наук.

Натомість у царині філології усе навпаки: досить стала, з невеликими коливаннями у бік зменшення у 2000–2001 рр., кількість захищених дисертаційних праць (у середньому 25 дисертацій на рік) і різке падіння у 2005 р. — лише 14 дисертацій. Напевно, це можна пояснити відомою складністю дослідження філологічних проблем порівняно з історією та педагогікою, тим паче, що сучасне життя підкидає все більше несподіваних подій та новацій, що знаходять своє теоретичне осмислення саме в історичних та педагогічних науках.

Отже, велика кількість дисертаційних робіт з гуманітарних наук свідчить про активну інтелектуальну діяльність науковців, які розробляють нові концепції та висвітлюють їх на сторінках видань, що мають на меті служити українській науці. Наукова література в усьому її жанрово-типологічному спектрі фактично стає чітким, неспотвореним віддзеркаленням досліджень у гуманітарних науках.

Згідно з вимогами ВАК України, здобувач докторського ступеня в гуманітарних галузях повинен опублікувати щонайменше одну індивідуальну монографію. Науковці оприлюднюють результати своїх досліджень у наукових виданнях, що виходять невеликим накладом (300–500 примірників) і нерідко являють собою рукописи авторів з їхніми помилками, нісенітницями, недоробками.

Вважається, що коло читачів наукової книги є підготовленим і вже попередньо зацікавленим у пропонованому матеріалі. Напевно, тому редактори наукових видань не завжди уважно ставляться до текстів, створених авторами-науковцями, покладаючись на їхню компетентність та обізнаність у певній галузі знань. У результаті на книжковому ринку з'являється видання, потрібне читачам, але не адаптоване до їхніх потреб, нерідко у вигляді продубльованого тексту докторської дисертації. Тому важливо ще на етапі редакторського опрацювання звернути увагу, чи відповідає авторський текст вимогам до наукової літератури. Власне, на основі аналізу монографій з гуманітарних наук спробуємо сформулювати практичні поради редакторам, які можна використати під час роботи над науковими виданнями, що постають з дисертаційних досліджень.

Здебільшого рубрикація проаналізованих монографій двоступенева, лише деколи — три- або чотириступенева. Без сумніву, дисертація повинна мати велику кількість рубрик з огляду на те, що обсяг матеріалу дуже великий. Але у процесі трансформації дисертації у монографію кількість рубрик має зменшуватися. Отже, чотириступенева рубрикація для монографії є надто складною навіть для підготовленого читача, тому вона потребує спрощення.

У монографіях, звичайно, вміщено безліч видів фактичного матеріалу: формулювання і положення, числа, одиниці виміру, дати, прізвища та імена, назви, терміни, географічні відомості, цитати тощо. Але все-таки порівняно з дисертаціями в наукових виданнях фактичного матеріалу повинно бути значно менше. Особливо ця вимога стосується цитат, які бажано не лише зменшувати кількісно, але й скорочувати. На жаль, цих вимог автори монографій не завжди дотримуються, «навантажуючи» свої твори розлогими цитатами і то по декілька на сторінку.

Деякі автори монографій зловживають надто великими переліками прізвищ учених, що займалися розробленням наукових проблем, досліджуваних самим автором. Наприклад, такий перелік може займати цілу сторінку, а в одній з монографій з педагогіки автор умістив у текст вступу 165 прізвищ учених. Такі переліки усе-таки мають або скорочуватися, або оформлятися у вигляді підрядкових посилань, якими зможуть скористатися особливо зацікавлені читачі.

Велику роль у переданні наукової інформації у книжці відіграють також різноманітні зображальні засоби, до яких належать рисунки, креслення, карти, схеми, діаграми та графіки. Поряд з ними можна поставити всілякі числові таблиці, що відображають суто кількісний бік явищ. При перетворенні дисертації у наукове видання таблиці повинні вилучатися або спрощуватися. Але у деяких монографіях кількість таблиць порівняно з дисертаціями, навпаки, може збільшуватися, хоча буває і навпаки: у дисертації є таблиці, а в монографії — жодної. Такі приклади говорять про те, що автори не завжди дбають про читабельність свого твору, вміщуючи надто багато таблиць, що є доволі складними навіть для кваліфікованого читача, або, навпаки, уникають вміщення таблиць з економічних причин. У випадках, коли таблиць у тексті забагато, доцільно перетворювати їх на діаграми, що за фактичним наповненням аналогічні таблицям, але більш наочні.

У дисертації увага науковця насамперед зосереджена на вузькому колі питань та мінімальному контексті. Науковий стиль дисертаційного дослідження — не лише безособовий та пасивний, але й пишномовний, логічно побудований, використовується спеціальна лексика. У тексті трапляються часті повтори та велика кількість проміжних узагальнень і переліків. Головне, що відрізняє дисертацію від монографії, — це відсутність засобів зацікавлення читача, бо це, з огляду на обмеженість кола учасників процедури захисту дисертації, стає несуттєвим [2, с. 35].

Виклад матеріалу у монографії має бути максимально пристосованим до потреб читача, тому увага зосереджується на широкому колі питань та значному контексті. Стиль викладу повинен мати форму оповіді, бути особовим, прямим та простим. З тексту дисертації повинні вилучатися жаргонізми, різкі переходи, очевидні й приховані повтори. Несуттєві переліки мають перероблятися у суцільний текст, кількість проміжних узагальнень зменшуватися та застосовуватися лише у вкрай необхідних випадках. У вступі слід обов'язково вміщувати елементи зацікавлення читача.

Взагалі, у лінгвістичній літературі з проблем наукового стилю до сьогодні немає єдності думок щодо використання емоційно-оцінних засобів у наукових текстах. Це пов'язано з тим, що наука завжди прагне виявити об'єктивну природу предмета, показати, яким він є незалежно від почуттів та емоцій людини. Основою творення наукового стилю є логічна послідовність викладу, орієнтація не на емоційно-чуттєве, а на логічне сприйняття, прагнення до максимальної об'єктивності. Тому нерідко висловлюється думка, що образні засоби можуть завадити ясності викладу, точному висвітленню наукових питань.

У зв'язку з цим у дослідженнях, присвячених проблемам наукового викладу, завжди існувало два погляди: традиційний, який трактує науковий стиль як безсторонній, безособовий, позбавлений емоційного навантаження і експресивних форм, та новаторський, прихильники якого вважають, що треба кардинально змінювати ставлення до наукового викладу, який обов'язково повинен мати ознаки експресії, котра активізує увагу читача, зосереджує на суттєвих моментах змісту, полегшує засвоєння наукової думки.

На жаль, у сучасних теоретичних джерелах, що мають на меті скерувати вченого на шляху створення наукового тексту, починає простежуватися прикра тенденція до повернення традиційних підходів щодо наукового стилю.

В авторитетних виданнях з'являються твердження, що мова наукової прози кардинально протиставлена мові художньої літератури, тому всілякі «словесні прикраси», почуття і переживання автора недоречні у науковому творі [5]. Відсутність експресії у науковому тексті сприймається як благо чи ідеал, «унаслідок чого домінуючою формою оцінки результатів дослідження є констатація фактів» [3, с. 97].

Такі однозначні трактування утруднюють еволюцію наукового стилю та закріплюють переконання про традиційність у підходах до створення наукового тексту. Найбільше від цього потерпає наукова книга, створена автора-

ми, яких теоретичні джерела переконують, що немає потреби зацікавлювати читача, звертатися до образних засобів мови, зокрема метафор, експресивних уточнень, елементів діалогу, змальовувати шлях науковця до того чи іншого відкриття, а достатньо вмістити лише сухий опис готових результатів.

Тим часом вживання різноманітних стилістичних прийомів, оснований на образності, є абсолютно природнім для наукового тексту. Це пояснюється тим, що, крім прагнення людини до об'єктивного відображення світу, для неї характерна також оцінна діяльність. Адже доводячи положення та гіпотези, викладаючи наукові проблеми, оцінюючи роботу своїх колег, учений привносить власну суб'єктивно-чуттєву оцінку. Тому образні засоби як вияв емоційно-оцінної діяльності свідомості не можуть бути повністю усунені з наукового викладу.

Цікаво, що, за спостереженнями дослідників-лінгвістів [6], найяскравіша різниця між науковим стилем західних та вітчизняних учених — це те, що західні науковці активно використовують особові займенники, тобто пишуть «від першої особи», відкрито висловлюють власну думку, використовують особисті історії, у той час як вітчизняні вчені надають перевагу відстороненій манері викладу наукової інформації, посилено використовують пасивний стан і вживають так зване «ми скромності», навіть коли пишуть особисто від себе.

Напевно, така манера викладу йде від постулату, що у науковому повідомленні важливо, не хто вивчає певне явище чи проблему, а важливий сам процес або явище. Тому для сучасного наукового стилю, на жаль, характерна безособовість викладу, тобто відсутність авторського «я» з його безпосереднім граматичним висловленням від першої особи.

Все ж таки у сучасній науковій літературі експресивно-емоційна функція має бути присутня і може реалізовуватися за допомогою таких засобів, як метафори, порівняння, повтори, експресивні уточнення, ремарки-вставки, спеціальні виділення окремих членів речення та зворотів, використання однорідних членів речення з метою виразності тощо. До речі, відома «популярність» метафори у наукових текстах пояснюється частим вживанням слів у лапках (хоча метафора може бути й без цього графічного оформлення). Можна використовувати у науковому викладі також засоби розмовної мови, навіть елементи прямої мови як імітацію діалогу, питальні та окличні речення тощо.

Отже, сучасні дослідження наукового викладу засвідчують, що експресивність зовсім не протипоказана мові науки, що вона не зникає та й не може зникнути з наукового стилю. Особливо це твердження стосується жанрів монографії та наукової статті, де часто присутні риси експресивності та емоційності, що привносяться автором незалежно від теми його дослідження. Це обумовлено характером природнього (людського) наукового мислення та творчості, що ніколи не може бути обмежено лише понятійно-логічним сприйняттям світу.

На жаль, аналіз сучасних монографій з гуманітарних наук засвідчує, що лише деякі автори турбуються про адаптування тексту та пристосування його до потреб читача: намагаються зацікавити читача у вступі, пояснюють, з якою метою написана монографія, які основні проблеми досліджуються у виданні,

подають короткий проспект змісту роботи. Але здебільшого науковці вміщують у видання вступ і висновки, майже повністю взяті з дисертації, тобто у монографії визначаються актуальність, проблема, предмет та об'єкт дослідження, вміщуються величезні переліки прізвищ, а висновки нерідко побудовані у формі пронумерованих пунктів, викладених безособовим пасивним стилем (стиль дисертації). Автори монографій не використовують заголовки як елемент зацікавлення, що, без сумніву, підвищило б читабельність видань.

У творах наукової літератури вдало розроблений науково-довідковий апарат створює необхідні умови для роботи з книгою, дозволяє читачеві швидко орієнтуватися в її змісті, підвищує ефективність видання [4, с. 117]. Здебільшого науково-довідковий апарат проаналізованих монографій складається зі вступу, висновків, списку використаної літератури та змісту. Рідко вміщують у монографії додатки, а покажчики — ще рідше. Хоча загальновідомо, що для наукових видань потрібний максимально розроблений апарат, що містить усі можливі елементи.

У дисертаціях вміщують вичерпний огляд літератури, але при «перетворенні» дисертаційної роботи у монографію необхідно вилучати ту літературу, яка найменше стосується теми, а ще ліпше — всю проміжну літературу. Автори монографій найчастіше вміщують увесь список використаної літератури, який подається в дисертації, що часом призводить до величезних переліків — з 329, 348 і навіть 449-и найменувань! Наведені факти свідчать, що науковці не займаються переробленням списку літератури з дисертації на доцільний і корисний для читача в монографії.

Сьогодні український книжковий ринок наповнений науковими виданнями, виклад яких рясніє мовними штампами, заплутаними реченнями, плеоназмами, нелогічними висновками, невиразними означеннями та іншими мовностилістичними похибками. Автори-науковці не використовують елементів зацікавлення читача, які обов'язково мають вміщуватися у вступі до наукової праці, а також у заголовках твору. Часто просту і виразну мову автори підміняють казенними, сухими фразами, які затуманюють зміст, або ускладнюють виклад наукоподібними висловами, що безнадійно утруднюють його розуміння. Особливо це дається взнаки в наукових виданнях з гуманітарних наук, де легко підібрати аргументи на користь будь-якої теорії. Так з'являються видання, не адаптовані до потреб читачів, нерідко у вигляді продубльованого тексту докторської дисертації.

Відомий науковець у вітчизняній педагогіці Олена Дубинчук в одній зі своїх статей, схвильована подальшою долею педагогічної науки, висловила майже риторичне питання: «Окрему проблему... становить створення монографії, яка є необхідним атрибутом докторської дисертації. Чи не відбувається знецінення самого поняття «монографія», якщо за гроші зараз можна надрукувати будь-що, навіть ігноруючи думку певного наукового колективу чи небажаних рецензентів?» [1, с. 3]. Усе ж найголовнішим для видавця має бути власне книга — якість її змісту, оформлення та корисність для читацької аудиторії.

Сподіваємося, що сформульовані вимоги та шляхи виправлення недоліків стануть у пригоді редакторам наукової літератури й допоможуть видавати справді якісну наукову книгу.

1. Дубинчук О. З тривогою і надією про майбутнє педагогічної науки // Шлях освіти. 1999. № 4. С. 2–4. 2. Зелінська Н. В. Ринкові перспективи сучасної наукової книги: зміна критеріїв видавничої оцінки // Квалілогія книги: Зб. наук. пр. Львів, 1998. С. 35–37. 3. П'ятницька-Позднякова І. С. Основи наукових досліджень у вищій школі. К., 2003. 4. Редактирование отдельных видов литературы / Под ред. Н. М. Сикорского. М., 1987. 5. Солганик Г. Я. Стилистика текста. М., 1997. 6. Тер-Минасова С. Г. Личность и коллектив в языках и культурах // Вестник Московского университета: Серия «Лингвистика и межкультурная коммуникация». 2003. № 2. С. 7–17.

УДК 655.55

О. М. Моцяк

Українська академія друкарства

РОЛЬ РЕДАКТОРА Й АВТОРА У «САМОПРОСУВАННІ» НАУКОВОЇ КНИГИ (ПІДГОТОВЧИЙ ТА РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧИЙ ЕТАПИ)*

Акцентується увага на видавничому втіленні, рекламуванні та промоції наукових видань. Рекомендуються методи редакційно-видавничого опрацювання. Розглядаються засоби, що сприятимуть просуванню книги на ринку.

Attention on publishing embodiment is accented, advertising and promotiis scientific editions. The methods of the redactsiyno-vidavnichogo working are recommended. Facilities, that will be instrumental in advancement of book at the market, are examined.

Робота в реаліях ринку змусила українських видавців, а зокрема тих, які спеціалізуються на науковому книговиданні, шукати нові форми та методи роботи, що були б ефективними й актуальними у доволі складних економічних умовах. Йдеться не лише про новий погляд на наукову книжку та її видавниче втілення, а й про рекламу та промоцію видань, їх просування на книжковому ринку. Оскільки ще не так давно маркетинг у видавничій справі практично не застосовувався, українським фахівцям довелося переймати досвід зарубіжних колег, наприклад, Е. Бейверсток [4], Я. Влодарчик [6], які давно й успішно реалізують закони роботи на ринку в книжковому бізнесі. Разом з тим актуалізувалися і вітчизняні дослідження книжкового маркетингу [2, 3, 7, 9, 12]. Дослідники книги й видавці основну свою увагу приділяють різноманітним рекламним заходам, що відбуваються після виходу книжки у світ. І дійсно, презентації, зустрічі з авторами, публікації в ЗМІ є дієвими та ефективними. Однак існують думки, що «найкраще книжка продається до своєї появи на ринку» [6, с. 87], «...книгу, і особливо, наукову, варто розпочинати рекламувати «на випередження», задовго до її реальної появи у книгарнях...» [8, с. 163].

* На матеріалі колективних наукових видань НВП «Видавництво «Наукова думка» НАН України»